

Dušan Nečak

AVSTRIJSKA EMIGRACIJA 1941—1945 IN JUGOSLOVANSKO VPRAŠANJE

Slovensko pa tudi jugoslovansko zgodovinopisje se pri raziskovanju problematike boja za meje po drugi svetovni vojni, avstrijsko-jugoslovanskih odnosov po letu 1918 ali analiziranju vprašanj, ki zadevajo naše narodne manjšine v Avstriji, še ni natančneje ukvarjalo z avstrijsko emigracijo v številnih deželah Evrope in sveta. Vprašanja, ki so povezana z avstrijsko emigracijo in temeljijo zlasti na analizi predstavljenih zahtev le-te po obnovitvi avstrijske republike, pa so v mnogočem zanimiva tudi za slovensko in jugoslovansko zgodovino. Osnovne črte odnosa tistega dela avstrijske emigracije, ki ji lahko rečemo, da je bila »levo usmerjena«, do Jugoslavije, partizanskega boja in slovenske manjšine, nam daje njihovo časopisje, ki so ga izdajali že od leta 1934 dalje. To časopisje v razdobju 1941—1945 bo osnova za našo razpravo.

Avstrijski avtorji, ki so se ukvarjali s politično emigracijo, štejejo med dežele, kjer so se politični begunci ustavili za dalj časa oziroma za ves čas izgnanstva, Veliko Britanijo, kot glavno »oporišče« za Evropo, Združene države Amerike, Švedsko, Kanado, Mehiko in Avstralijo oziroma britanske dominione. Izključno komunistični begunci pa so se naselili v Sovjetski zvezi. Francija je bila pomembna gostiteljica šam do kapitulacije leta 1940. Raziskovalci so tudi mnenja, da so si emigranti izbrali zlasti tiste dežele, ki so se kot dobre gostiteljice izkazale že v času razpadanja Avstro-Ogrske, ko so jih kot oporišča za svojo dejavnost uporabljali češki in jugoslovanski begunci.¹

Politična obarvanost avstrijske emigracije je bila izredno pestra, kar ji je bilo neredko v škodo. Med emigranti intelektualci najdemo osebnosti kot Oskar Kokoschka (slikar), Otto Demus (umetnostni zgodovinar in predsednik avstrijskega zveznega urada za varstvo spomenikov), dr. Ernst Buschbeck (direktor slikarske galerije umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju), Ottó Benesch (umetnostni zgodovinar in direktor galerije Albertina na Dunaju), Elias Canetti (pisatelj), A. F. Pribram (zgodovinar), profesor Max Schacherl (nevrolog) in še mnogi drugi.²

Prva dva centra avstrijske emigracije sta se izoblikovala na Češkoslovaškem in v Franciji; prvi je prenehal z delovanjem po Münchnu (jeseni 1938), drugi po porazu Francije (poleti 1940). Od leta 1932 do novembra 1938 je bilo vodstvo komunistične partije Avstrije v Pragi, od koder se je premaknilo v Pariz. Že oktobra 1939 pa se je začelo preseljevanje posameznih članov vodstva partije v Moskvo, kjer so se do začetka leta 1940 zbrali vsi voditelji avstrijske komunistične partije. Neposreden vzrok za to je bila prepoved KPE avgusta 1939, kar je tudi KPA potisnilo v ilegalo.³

Po anšlusu ni bilo v Parizu le vodstvo komunistov. Glavno mesto Francije je postalo sedež socialističnih, židovskih, legitimističnih in krščansko-socialnih organizacij. Povezava z domovino je bila tu, sicer težja kot iz Prage, vendar je kljub temu

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvard Kardelj v Ljubljani.

¹ Franz Goldner, Die österreichische Emigration 1938—1945, Wien 1980, str. 28—31 (dalje: Goldner); Herbert Steiner, Probleme des österreichischen politischen Exils 1934—1945, str. 4—10, v Österreich in Exil 1934—1945, Wien 1977 (dalje: Steiner); Hilde Mareiner, »Zeitspiegel«, Eine österreichische Stimme gegen Hitler, Wien 1967 (dalje: Mareiner); Karl Voglmann, Die Propaganda der österreichischen Emigration in der Sowjetunion für einen selbständigen österreichischen Nationalstaat (1938—1945, Phil. Diss., Wien 1973 (dalje: Voglmann); Friedrich Scheu, Die Emigrationspresse der Sozialisten 1938—1945, Wien 1968 (dalje: Scheu).

² Mareiner, str. 5.

³ Scheu, str. 4—6.

obstojala, saj so znani emigrantski časopisi in brošure, ki so bili tiskani v Parizu ter so našli pot v Avstrijo.⁴ Pariz je bil edino mesto, kjer so bili storjeni resni koraki, da bi se avstrijski emigranti združili in ustanovili enotno zastopstvo. Francoska vlada je omogočala avstrijske radijske oddaje, emigrantski časopisi pa so bili za mnoge avstrijske pisatelje edina možnost publiciranja. Skupaj s francoskimi organizacijami so posamezna zastopstva avstrijskih emigrantov organizirala akcije pomoči za begunce. Toda francoski poraz in zasedba dela francoskega ozemlja s Parizom vred je pomenil za emigrante življenjsko nevarnost. Mnogi so se odločili za prebeg v ZDA in Veliko Britanijo, drugi so se odločili za ilegalno, tretji pa so se umaknili na ozemlje višijske Francije. Deloma so se, zlasti v Belgiji in Franciji, komunisti, socialisti in njihovi simpatizerji pridružili odporiškim gibanjem.⁵

Avstrijski emigranti se nikoli niso združili v enotno organizacijo in nikoli niso niti poskusili z osnovanjem emigrantske vlade. Nekateri to razlagajo s pomanjkanjem pravih političnih osebnosti, drugi pa trdijo, da so k temu prispevale velesile, ki, z izjemo Sovjetske zveze, niso računale z obnovo neodvisne Avstrije. Zahodne velesile naj bi računale na nekakšno južnonemško ali celo donavsko federacijo in zato niso bile zainteresirane za sestavo kakršnekoli emigrantske vlade.⁶

Največji del emigrantskih skupin si je na različne načine prizadeval, da bi po vojni obnovili Avstrijo. Raziskovalci emigracije in bivši emigranti sami so prepričani, da je njihovo politično in publicistično delovanje v mnogočem prispevalo k povojni obnovitvi Avstrije, so pa tudi enotni v oceni, da pomeni posebno važen vojaški, predvsem pa političen prispevek Avstrijcev v boju zoper nacifašizem in za obnovo Avstrije ustanovitev 1. in 2. avstrijskega bataljona v vrstah jugoslovanske osvobodilne vojske leta 1944 in nadaljnjih treh v letu 1945.⁷

»Klasičemu« emigrantskemu gibanju se je predvsem v zadnjih letih vojne pridružilo tudi gibanje avstrijskih vojnih ujetnikov. To se je razvilo zlasti v sovjetskih taboriščih za vojne ujetnike, katerih dejavnost in politična naravnost je bila, sodeč po njihovi publicistiki, usmerjena. Tudi vojni ujetniki v Sovjetski zvezi, Veliki Britaniji, Egiptu, Franciji in ZDA so si zadali za končni cilj obnovo demokratične in neodvisne Avstrije.⁸

Med avstrijskimi emigranti po letu 1938 lahko grobo ločimo dve glavni skupini. Prvo so sestavljali sodelavci, pripadniki ali kako drugače z Dollfuss-Schuschniggovim stanovskim režimom (1932—1938) povezane osebe, h katerim, je treba, prišteti tudi avstrijske legitimiste (monarhiste). Drugo skupino sestavljajo avstrijski socialdemokrati, ki so emigrirali že po februarskih bojih 1934 in revolucionarni socialisti, pripadniki ilegalne stranke, ki je nastala namesto za časa Dollfuss-Schuschniggovega režima prepovedane socialdemokratske stranke, ki so odšli v emigracijo po anšlusu.⁹

Obe skupini socialistov sta po februarskih dogodkih leta 1934 stremeli po ohranitvi samostojne Avstrije, čeprav je avstrijska socialna demokracija dolgo po prvi svetovni vojni zagovarjala idejo anšlusa. Tako usmeritev sta obe skupini zadržali tudi v emigraciji.¹⁰ Vrh stranke pa je vztrajal pri ideji anšlusa — prvi predsednik avstrijske republike in socialistični ideolog dr. Karl Renner je na primer pozdravil anšlus in pri plebiscitu 10. aprila 1938 glasoval zanj. Zato ni čudno, da med emigranti ne najdemo vidnejših socialdemokratskih osebnosti. Sele po začetku vojne so začeli nacisti preganjati tudi vodilne socialdemokrate, ki so bili židovskega porekla.¹¹ Prepričanje vrha socialdemokratske stranke ni ostalo brez vpliva med socialističnimi emigranti. Kot bomo videli, se je zlasti socialistična skupina v Londonu dolgo brez pridržkov zavzemala za vključitev Avstrije v neko širšo državno tvorbo.

⁴ Steiner, str. 7.

⁵ Ibidem str. 7—8.

⁶ Ibidem.

⁷ Steiner, str. 9; Mareiner, str. 31/32.

⁸ Steiner, str. 9; Voglmann, str. 263—271.

⁹ Goldner, str. 17/18; v emigracijo sta uspela pobegniti le Schuschniggova ministra Hans Rott in Guido Zernatto, Ibid, str. 20.

¹⁰ Ibidem str. 19.

¹¹ Ibidem str. 20.

Tretjo skupino emigrantov so sestavljali Zidje ali emigranti zaradi rasnih razlogov. Ob njih je zanimiva in obenem razumljiva ugotovitev avstrijskega zgodovinskega pisarja, da se ta skupina razen redkih izjem ni zavzemala za obnovitev Avstrije oziroma ji to vprašanje ni bilo pomembno. Za pripadnike te skupine emigrantov je bila poglavna integracija v družbo dežele gostiteljice in možnost nadaljnega življenja v okvirih židovske skupnosti.¹² Med emigrantskimi skupinami omenimo še nekatere, ki jih je nacionalistični režim preganjal zaradi nasprotovanja njihovi ideologiji: militantni katoliki, ki so predvsem po letu 1933 prišli iz Nemčije, dalje zagovorniki takoimenovanih nadnacionalnih ideologij npr. gibanja Pan — Evropa, kakor tudi prepričani nasprotniki antisemitizma vseh mogočih političnih barv.¹³

Po koncu vojne v Evropi leta 1940 se je oblikovala Velika Britanija kot najpomembnejši avstrijski emigrantski center. Že marca 1939 so v Londonu ustanovili »Österreich — Haus« (Austrian Centre, Avstrijski center), pod častnim predsedstvom Sigmunda Freuda. Ustanovljen je bil šele po zbiralni akciji avstrijskega emigrantskega predstavništva v Veliki Britaniji (Ausschuss der Österreicher in Grossbritannien) (Council of Austrians in Great Britain, Avstrijski odbor v Veliki Britaniji). Avstrijski center je imel že julija istega leta okoli 1500 članov. To so bili prvi zametki avstrijskih emigrantskih organizacij v Veliki Britaniji, na pisalni stroj razmnoževani »Informationsblatt« z vestmi iz angleškega tiska, za tiste emigrante, ki še niso obvladali angleškega jezika, pa prve številke časopisa »Zeitspiegel«.¹⁴

Z začetkom vojne septembra 1939, se je položaj avstrijskih emigrantov v Veliki Britaniji bistveno poslabšal. Postali so »sovražni tujci«, ki so morali svoje antinacistično prepričanje dokazovati pred posebnimi sodišči. Šele po zaslišanju in dokaznem postopku so dobili osebne dokumente, v katerih so bili razdeljeni v tri kategorije: A, B in C. Uvrščeni v kategorijo A so bili internirani, uvrščeni v kategorijo B so bili pod stalnim policijskim nadzorstvom in so imeli omejeno gibanje. Tiste pa, ki jim je sodišče priznalo kategorijo C, so v policijski register vpisali kot »Refugee from Nazi Oppression« — begunce pred nacističnim pritiskom. V maju 1940 so britanske oblasti začele z internacijami. Moške so internirali skupaj z nemškimi vojnimi ujetniki, delno celo v Avstralijo in Kanado. Avstrijski odbor je protestiral zoper tako obravnavanje antifašistične avstrijske emigracije, dosegel celo interpelacijo v parlamentu in konec leta 1940 že zasledimo prva odpuščanja iz internacije. Dokončno ureditev tega vprašanja pa so avstrijski emigranti v Angliji dočakali šele čez leto dni.¹⁵

Ko so se leta 1941 vrnil interniranci, je bila »bitka za Anglijo« sicer že dobljena, vojna pa v največjem razmahu. Pred emigranti se je odpiralo vse več problemov, zlasti zaposlitvenih. Položaj je silil avstrijske emigrantske skupine k enotnosti in skupnemu reševanju problemov. Dne 3. decembra 1941 se je enajst avstrijskih emigrantskih organizacij povežalo v organizacijo »Svobodno avstrijsko gibanje — Freie Österreichische Bewegung — Free Austrian Movement« (FAM). V ta namen so podpisali skupno deklaracijo, s katero so se med drugim zavezali, da se bodo borili za samoodločbo avstrijskega naroda in za mobilizacijo v Angliji živečih Avstrijcev v lastno vojaško bojno enoto. K organizaciji so takoj na začetku pristopile vidne avstrijske emigrantske osebnosti kot slikar Oskar Kokoschka, pisatelj Robert Neumann, socialdemokratska poslanka Maria Köstler, profesor E. Nobel in drugi.¹⁶

FAM je dobilo še večji polet, ko se je (vsaj po besedah) začelo spreminjati stališče Velike Britanije in ZDA do Avstrije in je niso več šteli med sovražne dežele. Morda prelomno izjavo v tej smeri je dal v parlamentu 18. februarja 1942 angleški ministrski predsednik Winston Churchill, ko je med drugim dejal: »Po zavezniški zmagi bo našla Avstrija svoje častno mesto. Nikoli ne bo britansko ljudstvo prenehalo podpirati težnje po osvoboditvi Avstrije izpod pruske tiranije.«¹⁷ Mesec dni zatem so cenili, da

¹² Ibidem str. 20.

¹³ Ibidem str. 20.

¹⁴ Mareiner, str. 6.

¹⁵ Ibidem str. 7/8.

¹⁶ Ibidem str. 9—11.

¹⁷ Ibidem str. 16.

je FAM povezovalo 38 skupin, društev in organizacij z okoli 7000 ljudmi.¹⁸ Zaveda da njihov boj ni zaman, se je še utrdila, ko je tudi britanski zunanji minister Eden septembra 1942 v House of Commons izjavil, da kraljevska vlada ne priznava nikakršnih sprememb v statusu Avstrije, ki so bile storjene leta 1938 ali kasneje.¹⁹

Tako utrjeno FAM se je novembra 1942 dokončno izpovedalo tudi za pot k dosegu cilja — obnovitvi Avstrije. »Zeitspiegel« je 7. novembra 1942 zapisal: »V popolnem soglasju s cilji avstrijskega osvobodilnega gibanja v domovini je tudi cilj FAM boj za svobodno in neodvisno Avstrijo.«²⁰ (podčrtal pisec). Do konca svojega delovanja je FAM podpiralo osvobodilno gibanje v domovini in je bilo pozitivno nastrojeno do slovenskega partizanstva na Koroškem oziroma do tistih Avstrijcev, ki so se borili v okvirih JA kot posamezniki ali so bili uvrščeni v avstrijske bataljone.

Gotovo najpomembnejši dogodek za avstrijsko emigracijo je bila objava moskovske deklaracije 1. novembra 1943. Potrjena sta bila dva osnovna cilja boja največjega dela avstrijskih emigrantov. Zavezniki so zagotovili obstoj Avstrije tudi po vojni, od avstrijskega ljudstva pa so zahtevali aktiven protifašističen boj. Usmeritev FAM je bila torej pravilna in moskovska deklaracija je neposredno vplivala na FAM, da je pozvalo avstrijsko emigracijo, naj ustanovi »Avstrijski nacionalni komitej za podporo osvobodilnemu gibanju v Avstriji«. Ustanovljen je bil pripravljalni odbor, ki je pomenil začetek takoiimenovanega »Svobodnega avstrijskega svetovnega gibanja« (Freie Österreichische Weltbewegung). V nekaj mesecih se je temu gibanju pridružilo veliko organizacij avstrijske emigracije iz tridesetih držav sveta.²¹

Edina grupacija avstrijskih emigrantov, ki se ni nikoli pridružila FAM, je bila »Pisarna avstrijskih socialistov« (Büro Österreichischen Sozialisten), ki sta jo vodila sekretar socialistične internacionale Oskar Pollak in Karl Czernetz.²² Socialistov je bilo v Londonu okoli 450, od približno 35.000 avstrijskih emigrantov, po vsej Veliki Britaniji (podatek za leto 1940). Svoje odklonilno stališče so socialisti utemeljevali z dejstvom, da nočejo sodelovati s krščanskimi socialisti iz leta 1934, s komunisti, pa tudi ne z monarhisti. Vsi, ti naj bi po njihovem mnenju sestavljali FAM. Konec leta 1943 so socialisti skupaj s krščanskimi demokrati in liberalci ustanovili »Austrian Representative Committee«, skupaj z Britanci pa »Anglo-Austrian Democratic Society« (kasneje Anglo-Austrian Society)²³. Očitno je, da ležijo vzroki za odklonilno stališče socialistov do FAM v nasprotujočih pogledih na avstrijski narod (Österreichische Nation) oziroma na obnovo Avstrije. V začetku so socialisti iz Avstrije namreč kot veliki cilj postavljali »gesamtdeutsche Revolution« (vsenemško revolucijo), potem želeli »europäische Revolution« in iskali mesto v Avstriji v okviru antifašistične evropske federacije in so se šele po moskovski deklaraciji začeli (po mnenju nekaterih avtorjev) zavzemati za neodvisno Avstrijo.²⁴

Ravno nasprotno pa trdi Hansi Meller, ki je prestopila iz »Pisarne avstrijskih socialistov« v FAM. Razloge za svoj prestop je opisala takole: »Napeto sem pričakovala novo usmeritev politike londonske »Pisarne« po moskovski deklaraciji in zasledovala njen razvoj. Pričakovala sem, kot naravno posledico te izjave, sodelovanje vseh avstrijskih in patriotskih skupin. Do tega sodelovanja ni prišlo in, po mojem mnenju, ne bo prišlo. In zakaj? Londonska Pisarna ni bila pripravljena storiti političnega obrata in s tem ustvariti skupno osnovo. Složnost o nacionalnem vprašanju je bila preprečna. Takoiimenovana »nova usmeritev« je v resnici zamegljevanje dejstev. Londonska Pisarna se v resnici ni odrekla svojih velikonemških in protiruskih stališč.«

¹⁸ Ibidem str. 16.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Zeitspiegel, 7. 11. 1942 (dalje: ZS).

²¹ Mareiner, str. 26; Septembra 1944 naj bi po nekaterih podatkih Freie österreichische Weltbewegung združevalo že več kot 20.000 avstrijskih emigrantov vseh političnih prepričanj in socialnih plasti, ZS, 30. 9. 1944, št. 39, str. 1.

²² Ibidem str. 29.

²³ Scheu, str. 6-7.

²⁴ Mareiner, str. 29; Scheu, str. 21-23.

Šele po 'moskovski deklaraciji se je začelo 'aktivnejše' obdobje avstrijske emigracije v Sovjetski zvezi, ki je bila sestavljena, kot smo že omenili, na eni strani iz predstavnikov KPA, na drugi strani pa iz vojnih ujetnikov avstrijske provinjen-ce. Oboji so hoteli konec leta 1943 ustanoviti »Nationalkomitee Freies Österreich«, tako kot so ga imeli Nemci. Vendar so bila njihova prizadevanja zaman in šele novembra 1934 so sovjetske oblasti pristale na osnovanje »Antifasistične pisarne avstrijskih vojnih ujetnikov« — »Antifaschistisches Büro österreichischer Kriegs-gefangener« (ABÖK). ABÖK je imela devet članov, 5 častnikov in štiri vojake. Prvi predsednik je bil nadporočnik Andreas Kirschhofer, doma iz Štajerske.³²

Posebna zanimivost telesa je bila v tem, da izven Sovjetske zveze ni smel delo-vati v javnosti, in je svet zanj zvedel šele maja 1945, ko je z resolucijo pozdravil začasno avstrijsko vlado. Delo ABÖK je bilo usmerjeno v čas po vojni in je bilo predvsem izobraževalne, prevzgojne narave. Izdajali so glasilo »Mitteilungen des Antifaschistischer Büros österreichischer Kriegsgefangener«, ki pa je v glavnem pre-vzemalo pomembnejše oddaje radia KPA v Sovjetski zvezi — Radio Österreich. Ker je bilo to glasilo edino glasilo Avstrijcev v SZ, smo ga vzeli za osnovo pri obravna-nju naslovne tematike iz Sovjetske zveze. ABÖK je deloval med avstrijskimi voj-nimi ujetniki do septembra 1947, ko je njegovo delo prenehalo, najbrž, zaradi obljū-be Stalina, da bo tega leta poslal domov vse avstrijske vojne ujetnike. Mi pa mu bomo sledili le do leta 1945.³³

II.

»Zeitspiegel« je vse od napada na Jugoslavijo spremljal razvoj odporniškega gibanja v Jugoslaviji in položaj ter dogajanja na Koroškem. Prav zato seveda ni ostalo nezapaženo osvobodilno gibanje med koroškimi Slovenci, ki je bilo, tudi po mnenju tega časopisa, osnova in vzpodbuda za šibko avstrijsko odporniško gibanje. Tega so hoteli sicer prikazati kot močnega in razraščujočega se, vendar je lahko, tudi nepoučen bralec razbral, da je avstrijsko odporniško gibanje izven meja Ko-roške in Štajerske ostalo v zametkih in da lahko o protinacističnem boju v duhu moskovske deklaracije govorimo le v zvezi s koroškimi in jugoslovanskimi parti-zani.

O jugoslovanskem odporniškem gibanju je časopis poročal sorazmerno veliko, mu dajal velik pomen in ga občudujoče predstavljal svojim bralcem. Lahko zatrdimo, da se je avstrijski emigrantski časopis, ki ga analiziramo v tej razpravi, le za kratek čas pustil zavesti od jugoslovanske londonske vlade in njenega prikazovanja proti-fasističnega boja v Jugoslaviji. Odlika, ki je ne moremo najti v sočasnem zavezniškem, zlasti anglo-ameriškem časopisju oziroma radiu.

»Zeitspiegel« je sledil dogajanjem v Jugoslaviji in okoli nje že od marca 1941. Koli-kor mogoče objektivno in natančno je poročal o aprilskih bojih in razpadu Jugo-slavije in njene vojske.³⁴ Novembra 1941 je objavil nepodpisan članek z naslovom »Vojni pohod proti Slovincem«, — »Feldzug gegen die Slowenen«. V kratkem zgo-dovinskem orisu je rečeno, da so: »Slovenci ali Vindišarji, kakor pravijo avstrijski kmetje, med najmanjšimi narodi Evrope, saj štejejo le 2 milijona. Na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem so živeli tisočletja pod oblastjo nemških grofov.« Ob koncu prve svetovne vojne se jim niso izpolnile vse upravičene želje. Članek je zaključen s slovesno izjavo: »Avstrijci že danes izjavljamo, da si v novi Evropi želimo tesnega prijateljstva z našimi slovenskimi bojnimi tovariši na osnovi obojestranskega prizna-nja pravice do samoodločbe.«³⁵

Podobno poudarjanje in zavzemanje za pravico do samoodločbe slovenskega naroda najdemo v »Zeitspieglu« še v istem mesecu. Posredno pomeni zavzemanje za samoodločbo Slovencev tudi zavzemanje za samoodločbo Avstrijcev, ki je bila

³² Voglmann, str. 263.

³³ Ibidem str. 263—271.

³⁴ ZS, 23. 3. 1941, št. 11; 30. 3. 1941, št. 12; 6. 4. 1941, št. 13; 14. 4. 1941, št. 14 itd.

³⁵ ZS, 1. 11. 1941, št. 44, str. 2.

v tistih časih močno sporna. »Zeitspiegel« je zapisal: »Najostrejši boj, pa bomo avstrijski emigranti, bojevali zoper tiste nevarne elemente, ki se postavljajo v boj zoper svobodo narodov, zoper atlantsko izjavo...«³⁶

V naslednji številki so objavili edini omembe vredni članek, ki povečuje delovanje četnikov in jih proglašaja za odporiško gibanje. Članek sestavljajo izvlečki iz poročila dr. Miloša Sekulića, glavnega zdravnika v beograjski bolnišnici, ki je v tistem času prišel v Anglijo. Zapis je poln laži in pretiravanj, zlasti pa niti z besedo ne omenja osvobodilnega gibanja pod Titovim vodstvom, čeprav je bil napisan, že po koncu Uzičke republike in o kakšnem rsičnem neinformiranju ne more biti govora. Ravno nasprotno, tudi »Zeitspiegel« je nasedel premišljeni propagandni akciji londonske jugoslovanske vlade.

Sekulić med drugim piše, da so se tisoči prostovoljcev razpadle jugoslovanske vojske organizirali v četnike, ki pomenijo jugoslovansko partizansko armado (!). Po njegovih navedbah naj bi bili četniki »nevidna vojska«, ki je odlično organizirana in pod vodstvom aktivnih častnikov. Sestavljena naj bi bila iz okoli 100.000 mož, v glavnem srbske in slovenske narodnosti, vodi pa jo Draža Mihajlović. Vsi člani te vojske naj bi se pisno obvezali, da ne bodo prej odložili orožja, dokler ne bodo pregnani tujci iz dežele. Kot je bilo tisti čas običajno, se je tudi Sekulić »kitil s partizanskim perjem«, saj je na koncu članka zatrjeval, da so četniki razstrelili 200 mostov in 400 skladišč streliva, iztirili številne železniške kompozicije in pobili veliko nemški vojakov.³⁷ Nekritični odnos »Zeitspiegla« do tega poročila je ob pomanjkanju drugih informacij popolnoma razumljiv.

Od tega časa dalje lahko v vsaki številki »Zeitspiegla« najdemo poročila iz Jugoslavije oziroma iz Avstrije, ki govorijo o protinacionalističnem boju povezanem z jugoslovanskim odporiškim gibanjem. Neredko naletimo na članke, ki so polni pretiravanj. Tako na primir poročila »Zeitspiegel« 8. avgusta 1942, kako se je partizansko bojevanje iz Jugoslavije razširilo tudi na Koroško in da se je partizanski vojski pridružilo kar 800 avstrijskih vojakov, ki sestavljajo nekaj bataljonov.

Na drugi strani najdemo v »Zeitspieglu« vrsto člankov, ki prikazujejo zgodovino slovenskega naroda in o njej govorijo z vsem spoštovanjem. Stefan Simon je dal članku naslov »Sto Lidic, toda desetisoče gverilcev ima Slovenija«. Dokaj natančno opisuje strahote fašističnega divjanja zlasti na področju Ljubljanske province in obvešča bralstvo o sodelovanju slovenskih in italijanskih antifašističnih borcev v Julijski krajini. Ze samo z objavo članka se je uredništvo »Zeitspiegla« in z njim FAM pridružilo njegovi sklepni ugotovitvi, da bodo slovenski in italijanski antifašistični borci po dokončnem zlomu fašizma sami odločili o prihodnosti svoje domovine, o tem, komu bodo pripadala mesta Trst, Reka in Pula in v kakšnem družbenem redu bodo živeli po osvoboditvi.³⁸

Konec leta 1942 je postalo FAM in bralcem »Zeitspiegla« vse bolj jasno, da je edina realna sila odporiškega gibanja v Avstriji jugoslovanska narodnoosvobodilna vojska. Se pred moskovsko deklaracijo, ki je avstrijskemu prebivalstvu boj zoper nacizem postavila kot pogoj državne obnove, je »Zeitspiegel« vedno bolj često in neposredno pozival antifašiste, naj se pridružijo jugoslovanskim — slovenskim partizanom na jugu dežele.³⁹ Zlasti intenzivna pa je postala tovrstna propaganda konec septembra 1942, ko se začne pojavljati v časopisu tudi Ernst Fischer kot predstavnik KPA iz Moskve.

V poslanici avstrijski kulturni konferenci v Londonu septembra 1942, je Fischer nedvoumno zapisal: »Usoda naše domovine in prihodnost našega ljudstva je nerazdružljivo povezana s sveto osvobodilno vojno proti Hitlerju.«⁴⁰ Na prvem mestu je pozval avstrijske vojake, naj se priključijo jugoslovanskim partizanom, zahteval je od prebivalstva, naj na vse način škoduje nacistični oblasti, in zatrjeval, da bo lahko

³⁶ ZS, 22. 11. 1941, št. 47, str. 1.

³⁷ ZS, 29. 11. 1941, št. 48, str. 6.

³⁸ ZS, 8. 8. 1942, št. 32, str. 3.

³⁹ Na primer: ZS, 22. 8. 1942, št. 34, str. 1.

⁴⁰ ZS, 26. 9. 1942, št. 39, str. 3.

Avstrija le iz rok takih avstrijskih patriotov prejela zgodovinski dokument svoje svobode in neodvisnosti.⁴¹ Takrat je tudi videl vlogo povojne Avstrije kot pomembnega elementa miru med narodi in kot mosta med narodi ter kulturami.⁴² Morda kot zanimivost, a vendarle ne samo kot to, omenim, da se je nekaj mesecev kasneje po moskovskem radiu oglasil drugi pomembni avstrijski, to pot koroški komunist Johann Kopenig, katerega besede je objavil tudi »Zeitspiegel«. Tudi on je pozval avstrijsko prebivalstvo k aktivnemu odporu zoper nacizem, vendar niti z besedo ni omenil jugoslovanskih partizanov in nikjer ni priporočal sodelovanja in povezovanja z njimi.⁴³ Da bi tak apel avstrijskemu prebivalstvu pripisali izključno željam in hotenjem stalinistične Sovjetske zveze ali Kominterne, je komaj verjetno, še zlasti ker naslednja sporočila iz Moskve govorijo podobno kot je zapisal Ernst Fischer septembra 1942. V začetku novembra 1942 je na primer svobodni avstrijski radio iz Moskve (Österreichischer Freiheitssender) naslovil na Slovence v Avstriji apel, v katerem jih je pozval, naj se uprejo prisilni mobilizaciji in naj sledijo Slovincem iz Štajerske, Koroške in Krañjske, ki so se z orožjem v roki zoperstavili Nemcem; ter zahteval od njih, naj se priključijo partizanskim oddelkom.⁴⁴

Poročila o partizanskih bojih na Koroškem, Štajerskem in deloma Tirolskem so postajala spomladi obširnejša in številčnejša, deloma kot pričevanja udeležencev, največkrat pa kot zapisi oddaj moskovskega radia. V začetku aprila 1943 poroča »Zeitspiegel« o bojih na Karavankah in o razstreljevanju skladišč streliva.⁴⁵ Približno v istem času je objavil članek moskovskega sodelavca Huga Hupperta, ki med drugim odkrito priznava in potrjuje, da so prvo poslanico svobode na Koroškem prinesli slovenski partizani. Šele prihod slovenskih partizanov z one strani Karavank je »vzpodbudila patriotizem Avstrijev v boju proti nemški tuji oblasti«, je zapisal članekar.⁴⁶ Končuje pa Huppert z besedami: »Kljub Uiberreitherjem in Rainerjem nastaja (na Koroškem op. p.), borbena skupnost obeh tlačenih ljudstev, da bi si vsako priborilo svoje stare meje in svojo novo svobodo.«⁴⁷

V poletnih mesecih leta 1943 se je o Slovincih, njihovem protinacističnem boju in o krivicah, ki so se jim dogajale v zgodovini, razpisal eden vidnih predstavnikov FAM, generalni sekretar »Austrian Centre« v Londonu, doma iz Gradca, Willi Scholz.⁴⁸ Junija, julija in avgusta 1943 je priobčil članke o Štajerski in Slovincih, »Koroški in Slovincih« ter članek, v katerem je opredelil funkcijo avstrijske emigracije.⁴⁹ Ne da bi se spuščali v analizo celotnega pisanja, ki naj bi bilo zgodovinarsko in ki ne drži vedno, izluščimo le tiste poudarke avtorja, ki se nanašajo na našo tematiko. Potem, ko Scholz imenuje nemško organizacijo »Südmark und Deutscher Schulverein« kolonialno društvo (Kolonialverein) in ko je v obrisih prikazal germanizacijsko politiko Avstrije na Štajerskem, je zaključil s pogledom v bodočnost, jko bodo krivice poravnane: »Toda v skupnem boju (zoper nacizem op. p.), se bo razvilo novo prijateljstvo med Slovenci in Avstrijci. Slovenski partizani kažejo Avstrijcem pot. Pobijajo nemške gospode in njihove avstrijske kvislinge. Avstrijsko-slovensko razumevanje pa bo odvisno od sile, s katero se bodo Avstrijci sami borili zoper nemško, tujo vladavino in zoper nacistične izdajalce. Avstrijci bodo svobodni, šele takrat, ko bodo sami prispevali k temu, da bodo nemško pisani krajevni napisi odstranjeni in bodo Marburg, Pettau in Cilli spet postali Maribor, Ptuj in Celje.«⁵⁰ (Podčrtal pisec.) Priznanje avstrijske odgovornosti pri nacističnih zločinih je očitno:

Podobne besede najdemo zapisane v članku o Koroški in Slovincih. Obtožil je nemške nacionaliste, da so lahko nemoteno izvajali germanizacijsko politiko in kot

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ ZS, 20. 3. 1943, št. 10, str. 5.

⁴⁴ ZS, 7. 11. 1942, št. 45, str. 1.

⁴⁵ ZS, 3. 4. 1943, št. 12, str. 1.

⁴⁶ ZS, 10. 4. 1943, št. 13, str. 3.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Mareiner, str. 28 in 32.

⁴⁹ ZS, 26. 6. 1943, št. 22, str. 8; 24. 7. 1943, št. 20, str. 8 in 21; 8. 1943, št. 30, str. 8.

⁵⁰ ZS, 26. 6. 1943, št. 22, str. 8.

osnovno gonilno silo takega početja za čas med obema vojnama označil »Kärntner Volksbund« (očitno je mislil na Kärntner Heimatdienst oziroma Heimatbund, op. p.): »Desetletja je delovala »Kärntner Volksbund«, šovinistična organizacija za germanizacijo Koroške.«⁵¹ Slovencem je bil izrazito naklonjen. Poudarjal je, da so Slovenci imeli pomembno vlogo v zgodovini Koroške, saj naj bi celo do leta 1658 (!) koroški plemiči prisegali v slovenščini; v letih od 1820 do 1914 pa naj bi Slovenci na Koroškem dali veliko več šolnikov (Schulmänner) in univerzitetnih profesorjev kot nemškogovoreča večina na Koroškem. Razmejitev med Jugoslavijo in Avstrijo je Scholz pripisal mešetarjenju velikih sil, obenem pa avstrijsko oziroma koroško stran obtožil, da je za spravo v deželi storila toliko kot nič.⁵² Čas med obema vojnama je orisal kot čas brutalne germanizacije, in nadaljeval: »Zato je razumljivo, da danes partizansko časopisje zahteva ločitev slovenskega ozemlja severno od Karavank od Koroške. Nova Avstrija bo lahko v prijateljskem razgovoru in sporazumno s Slovenci pretehtala in rešila vprašanje meja... (podčrtal pisec) In z zmago avstrijskega osvobodilnega gibanja, bo — tudi v korist Slovencev — nemška meja spet pomaknjena za stotine kilometrov (!) severno od Karavank.«⁵³ V članku »Österreich und die Südslawen«, ki je prav tako napisan z veliko mero razumevanja za probleme koroških Slovencev, je nekaj mesecev pozneje zapisal: »Bodoča avstrijska zunanja politika mora zato prelomiti z protislovansko preteklostjo, in poiskati spravo tudi z Jugoslavlani (Südslawen).«⁵⁴

Oktober 1943 je »Zeitspiegel« kot uvodnik objavil povzetek brošure, ki je izšla v Moskvi z naslovom »Za neodvisno Avstrijo — Für ein unabhängiges Österreich«. Nekaj dni pred moskovsko deklaracijo najdemo v tej brošuri še vedno tisto smer avstrijske emigrantske politike, ki govori o razvoju osvobodilnega gibanja v »južnih delih Koroške in Štajerske« in ki obvešča javnost kako: »mnogi Avstrijci prehajajo mejo, se priključujejo slovenskim partizanom in se v njihovih vrstah borijo.«⁵⁵ Gre torej še vedno za politiko, ki priznava slovenskemu osvobodilnemu boju prvenstvo in bolj ali manj izključno pozicijo v Avstriji.

Pomembno prelomnico in, lahko bi rekli, kvalitativno spremembo odnosa političnih sil, ki so stale za »Zeitspiegлом«, pomeni objava takoimenovane moskovske deklaracije 1. novembra 1943. »Zeitspiegel« je takoj po objavi deklaracije zapisal, da je »z njo vzpostavljena neločljiva povezanost med bojem zoper nemško nadoblast in neodvisnostjo Avstrije« in obenem zatrdil, da je z moskovsko deklaracijo priznana Avstrija z mejami izpred marca 1938.⁵⁶ Nikjer ni več govora o upravičenih zahtevah Slovencev in nikjer ni več izrecno zapisano, da se proti Nemcem dvigajo predvsem Slovenci, pač pa »Zeitspiegel« nalaga vsem Avstrijcem nalogo, da osvobodilni boj razvijejo do splošne ljudske vojne.⁵⁷ Enako je pisal tudi generalni sekretar avstrijske komunistične stranke Johann Kopleng. Po njegovem mnenju je moskovska deklaracija odprla pot k najširšemu razvoju avstrijskega odporiškega gibanja in pomeni veliko priložnost za Avstrijo. Osvobodilni boj Slovencev oziroma njihovo vlogo pri osvobodilnem boju Avstrijcev je omenil le, ko je boj tlačanih narodov Jugoslavije, Češkoslovaške, Poljske, Francije, Norveške in še nekaterih držav postavil kot primer za Avstrijo.⁵⁸

Sele poziv avstrijske osvobodilne fronte (Österreichische Freiheitsfront) konec novembra 1943, povrne do neke mere prejšnji stil pisanja. Med drugim je v pozivu rečeno: »Osvobodilna fronta poziva k organiziranju, oboroženih skupin v vsej deželi. Oprta na že opravljene začetke, kliče v življenje gverilsko gibanje na Tirolskem, Koroškem in v štajerskih gorah, po vzoru in s sodelovanjem z našimi jugoslovanskimi

⁵¹ ZS, 24. 7. 1943, št. 26, str. 8.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ ZS, 22. 1. 1944, št. 3, str. 4.

⁵⁵ ZS, 30. 10. 1943, št. 40, str. 1.

⁵⁶ ZS, 13. 11. 1943, št. 42, str. 1/2.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ ZS, 20. 11. 1943, št. 43, str. 2.

sosedi.«⁵⁹ Euforia po priznanju Avstrije se je torej hitro polegla in realna situacija je narekovala tudi propagandno omejitve obstoja odporiškega gibanja skoraj izključno na ozemlja, na katerih so delovale enote slovenske narodnoosvobodilne vojske.

Še najbolj stvarni so bili v tem času mladinci avstrijske komunistične emigracije. Njihov predstavnik Fritz Walter je v mladinskem glasilu »Young Austria« samokritično ugotavljal, da avstrijska osvobodilna fronta še ne igra iste vloge v državi kot na primer francoski odporiški svet, da še ni narodne osvobodilne armade, da pa bo Avstrija vse to »jutri« imela, tako kot bo »tudi naše ljudstvo v pravem trenutku ustvarilo svojega maršala Tita«. Jasno je zapisal, da so se med Titom in Mihajlovičem že dolgo tega odločili za Tita in da nihče ne sme zanemarjati ali celo zanikati obstoja avstrijske osvobodilne fronte.⁶⁰

Od leta 1944 dalje tudi vsebina poročil o odporiškem gibanju v »Zeitspiegelu« dokazuje, da avstrijske osvobodilne fronte in njenih akcij ni bilo močnejše čutiti. Edina realna oborožena sila so še vedno bili koroški in štajerski partizani in tisti avstrijski dezertjerji, ki so bili uvrščeni v avstrijske partizanske bataljone v sestavi jugoslovanskega odporiškega gibanja. Praktično vse do konca vojne najvidnejši levi avstrijski emigrantski politiki ugotavljajo, da je avstrijsko odporiško gibanje še vedno le v začetkih. Zato vse do konca vojne najdemo v »Zeitspiegelu« veliko poročil o partizanskih akcijah na Koroškem, Štajerskem in pri nas, objavljeni so »življenjepisi« vidnih jugoslovanskih revolucionarjev, veliko je pozivov na skupne akcije s partizani, objavljen je celo govor generala Velebita, ki ga je imel pred Svetovnim mladinskim svetom (Young Austria, 3. junija 1944, št. 11, str. 2), od konca leta 1944 pa nosi mladinska priloga »Jung Österreich« tudi podnaslov »Novine za avstrijsku antifašistično omladino«.⁶¹ Vedno bolj je bilo očitno, da se avstrijski levi emigranti naslanjajo na jugoslovansko odporiško gibanje, da bi zadovoljili zahtevam moskovske deklaracije.

Konec decembra 1943 je »Zeitspiegel« objavil izčrpen članek, s katerim je predstavil jugoslovansko vlado. Članek je napisal z velikimi simpatijami za novo nastajajočo ljudsko oblast v Jugoslaviji, njegov osnovni motiv pa je bil zapisan že v prvih stavkih. Članekar je poudaril, da je bilo jugoslovansko ljudstvo prvo, ki je realiziralo načela moskovske in teheranske konference. Ta govorijo, da nobenemu narodu ne sme biti vsiljena nezaželjena vlada ali sistem vladanja.⁶²

Med poročili o partizanskih akcijah je bilo veliko tudi takih, ki so govorila o koroškem partizanskem gibanju. To gibanje imenujejo »trdna osnova« za vse odporiško gibanje v državi, vladalo pa je tudi prepričanje, da bo gibanje raslo lahko le v tesnem sodelovanju z jugoslovanskim partizanskim gibanjem.⁶³ Posebej še zato, ker naj bi Avstrijo povezoval nacionalni interes z obema slovanskima sosedama (Jugoslavijo in Češkoslovaško) »danes v obliki boja zoper nemško gospodstvo, jutri pa kot močan jez zoper nemški imperializem.«⁶⁴

Ernst Fischer je iz Moskve na avstrijsko osvobodilno gibanje gledal drugače. Sredi januarja 1944 je odločno trdil, da je organizatorica bojev z nemškimi silami in gonilna sila partizanskega gibanja na južnem Koroškem in na južnem Štajerskem avstrijska osvobodilna fronta, čeprav je priznaval, da se v sodelovanju z jugoslovansko osvobodilno armado na avstrijski meji oblikujejo partizanske skupine.⁶⁵ Pozval je Avstrijce na oborožen boj po tradicijah Andreasa Hoferja in jim »kot bleščeč primer« predstavljal slovanske sosede.⁶⁶

⁵⁹ ZS, 27. 11. 1943, št. 44, str. 4.

⁶⁰ YA, 18. 12. 1943, št. 26, str. 2.

⁶¹ ZS, 8. 1. 1944, št. 1, str. 3; 6. 5. 1944, št. 18, str. 5. 2. 12. 1944, št. 1/2; 20. 5. 1944, št. 20, str. 1; 17. 6. 1944, št. 24, str. 6; YA, 2. 12. 1944; velik del teh člankov je bil posnet iz oddaj moskovskega radia Avstrija.

⁶² ZS, 25. 12. 1943, št. 48/49, str. 2.

⁶³ ZS, 15. 1. 1944, št. 2, str. 1.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ ZS, 22. 1. 1944, št. 3, str. 1.

⁶⁶ Ibidem str. 2.

Kljub pozivom se skoraj pol leta zatem položaj avstrijskega odporniškega gibanja ni bistveno spremenil. Komunistični voditelji so zato preko moskovskega radia proglasili organiziranje partizanske armade v Avstriji med odločilne in najpomembnejše naloge vseh patriotičnih Avstrijcev.⁶⁷ Friedl Fűrberg je v oddaji radia Avstrija iz Moskve dejal: **Avstrijsko partizansko gibanje je še vedno na začetkih**, čeprav imajo avstrijski partizani pomoč in nesebično podporo jugoslovanske armade maršala Tita, kar v mnogočem lajša njihove naloge.⁶⁸ Po njegovem mnenju ni dovolj, da je partizansko gibanje razvito samo na južnih mejnih področjih Avstrije, temveč potrebuje partizansko gibanje podporo vse Avstrije. **Na vseh ozemljih Avstrije so ubežniki iz nemške fašistične armade, iz »Arbeitdiensta«, iz vojnih podjetij. Njihovo mesto je pri partizanih.**⁶⁹

Ernst Fischer je bil enakega mnenja kot Fűrberg, le da je bil še določnejši in je s svojimi ugotovitvami še bolj jasno pokazal na nerazvitost avstrijskega odporniškega gibanja: »Gre za staro avstrijsko bolezen; odlašati z bojnimi akcijami izgovorom: Ni še čas, toda v odločujočem trenutku bomo udarili. To je iluzija. Ne da se udariti v odločilnem trenutku; če niso že prej, v boju, zrasli izkušeni voditelji in bile oborožene osnovne enote. Tudi jugoslovanska ljudska in osvobodilna armada ni padla z neba.⁷⁰ Nadaljeval pa je takole: **V Avstriji očitno še niso prisotni pogoji za splošni ljudski upor.** Toda ti lahko nastanejo le, če se bo vedno več in več avstrijskih borcev za svobodo odločilo za bojne akcije in če se bo vedno bolj širil duh in zgled oboroženega odpora proti Hitlerjevim fašistom.⁷¹

Ker je edino pomembnejše oboroženo odporniško gibanje še vedno ostalo na Slovenski naseljenem ozemlju Avstrije, se je maja 1944 radio Avstrija iz Moskve odločil, da bo odslej poročal o partizanskih bojih na Koroškem v posebni, redni oddaji z naslovom »Poročila z bojne fronte koroških partizanov.⁷² Ze 13. maja je pisal »Zeitspiegel« o »senzacionalnem porastu partizanske vojne« na Koroškem, ko je iz poročila radia Avstrije z dne 4. maja 1944 povzel dogajanja na koroškem bojišču. Poudarjal je »velikansko pomoč Titovih partizanov, ki je Avstrijci nikoli ne bodo pozabili«, **saj imajo boji na Koroškem velikanski pomen za avstrijski osvobodilni boj.**⁷³ V pozivu avstrijske osvobodilne fronte z dne 6. maja 1944, ki ga je prav tako objavil radio Avstrija, pa najdemo za tisti čas značilno vprašanje: »Ali bo solidarnost jugoslovanskega ljudstva z avstrijskim osvobodilnim bojem večja kot naša lastna?« Vprašanje namreč opozarja na dejstvo, da si je avstrijska osvobodilna fronta začela prilaščati pretežno slovensko partizansko gibanje na Koroškem in Štajerskem. Drugače si ne moremo razlagati v »Zeitspieglu« uporabljene termine »avstrijsko partizansko gibanje«, ki ga podpira »jugoslovanska ljudska armada«. Nikjer ni govora o »slovenskih koroških partizanih«, ki delujejo v sklopu JA, čeprav radio pravilno ugotavlja: »da se je na jugu začel (sic!) oborožen boj za osvoboditev domovine.⁷⁵ Domala celoten poziv avstrijske osvobodilne fronte temelji na ločevanju »avstrijskega partizanskega gibanja« in »jugoslovanske ljudske armade«, ki se ji sicer na vso moč zahvaljuje za pomoč, obenem pa poskuša prikazovati partizansko bojevanje na Koroškem kot rezultat uspešnega delovanja avstrijske osvobodilne fronte in mladane množičnega odhajanja nemškogovorečih Avstrijcev v partizane.⁷⁶

Celo sicer Slovincem naklonjeni Willi Scholz je maja 1944 ločeval avstrijsko odporniško gibanje od slovenskih partizanov in jugoslovanske Titove vojske. Le pri opisovanju partizanske akcije na območju Obirja je zapisal, da so sodelovali avstrijski in slovenski partizani, vendar je iz konteksta jasno, da pod »slovenski partizani«

⁶⁷ ZS, 6. 5. 1944, št. 18, str. 1/2.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

⁷² ZS, 13. 5. 1944, št. 19, str. 1/2.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem str. 2.

razume tiste z južne strani Karavank. Iz njegovega članka »Tito trka na vrata Avstrije« je razvidno, da tudi sredi leta 1944 o kakšnem vseavstrijskem odporiškem gibanju ni mogoče govoriti. To je še posebej očitno, ko je ob koncu sestavka ugotovil, da bi bila okrepitev avstrijskih oddelkov v Titovi armadi močna politična in moralna podpora avstrijski osvobodilni fronti, pa tudi iz zadnjega stavka, ko pravi: »Tito trka na vrata Avstrije. Tudi mi želimo biti poleg, da bi odprli Avstriji vrata v svobodo.«⁷⁷

Scholz se je v naslednjem članku »Sprava za Slovenijo« spet odločno zavzel za popravo krivic slovenskemu prebivalstvu, tudi tistemu, ki živi na Koroškem in ki »na noben način ni bilo deležno neomejene nacionalne svobode«. Zapisal je, da so Avstrijci odgovorni za Steindla, Rainerja, Glaise — Horstenaua, Bauerja in Kammhofferja, ki imajo na duši desetisoče Slovencev. »Mi Avstrijci moramo poravnati ta dolg tako, da bomo brez usmiljenja danes in v prihajajoči novi Avstriji iztrgali vse korenine nemške politike v Avstriji... V tej odločni borbi zoper Nemce lahko poravnamo dolg slovenskemu narodu.«⁷⁸

Čim bolj se je bližal čas zloma nacistične Nemčije, tem bolj pogosti, zlasti pa vedno bolj rotéči, so postajali apeli avstrijskih komunističnih emigrantov. Pozivali so na vseljuski odpor zoper nacizem. Vedno bolj močna je postajala tudi koroška slovenska osvobodilna vojska in osvobodilno gibanje ter z njim jugoslovanska ljudska armada. Tudi tuji javnosti ni bilo več mogoče skrivati resnice, kdo se pravzaprav v veliki večini bori na jugu Avstrije zoper naciste. Konec julija je o tem pisal Ernst Fischer, ki prej ni ravno rad priznaval koroškim Slovincem večje udeležbe pri osvobodilnem boju. V članku »Rešitev Avstrije« je zapisal: »Tudi pred vrata Avstrije stoji osvobodilna armada: slovenska ljudska armada. Za osvobodilni boj avstrijskega ljudstva bi bilo neizmernega pomena, če bi avstrijski patrioti znali iz tega dejstva potegniti vse potrebne zaključke. V trdni in bratski bojni skupnosti vseh organizacij in skupin avstrijskega odporiškega gibanja in slovensko-ljudsko armado leži realna možnost za osvoboditev Avstrije, preden bodo Nemci našo domovino docela uničili. **Tu na Koroškem, v boju slovenske ljudske armade, tu so moči, ki jih potrebuje ljudstvo.** Tukaj najdejo avstrijski patrioti mogočno oporo, tukaj najdejo vojaške in organizacijske izkušnje za organizacijo splošnega ljudskega upora.«⁷⁹

Tik pred kapitulacijo Nemčije je »Zeitspiegel« objavil poročilo akcijskega komiteja avstrijske osvobodilne fronte z Dünaja, ki govori o stanju partizanskega bojevanja v Avstriji v novembru 1944. Čeprav se v poročilu trudijo, da bi območje partizanskih bojev kar se da razširili, je vendarle tudi iz njega jasen dejanski položaj, ki se ni spremenil vse od leta 1942. Ne da bi se spuščali v preverjanje točnosti številčnih podatkov, povejmo, da je v poročilu zapisano, da se na Tirolskem bori približno 2000 partizanov, na južnem Koroškem med 5 in 6 tisoč, na Gradiščanskem 1500 in zgornjem Avstrijskem okoli 600—1000 ljudi. Podatki iz poročila, ki govorijo, da so se razen na Koroškem, kjer je partizane podpirala jugoslovanska ljudska armada, protinacistični borci predvsem skrivali po gozdovih in so se morali odreči vojaških akcij ali pa se omejevati na manjše sabotaže, dokazujejo obstoj trdno organiziranega, za boj sposobnega in voljnega ter idejno jasno protinacistično in narodnoosvobodilno usmerjenega partizanskega gibanja, le, na obmejnih ozemljih, z Jugoslavijo, naseljenih s Slovenci ter v veliko manjši meri na meji s Češkoslovaško, kjer so delovali češkoslovaški partizani.⁸⁰

Tudi razglas »Avstrijskega svetovnega gibanja«, ki ga je preko londonskega BBC prebral Willi Scholz septembra 1944, samo poziva prebivalstvo Avstrije, naj se priključi partizanskim skupinam na Koroškem in naj se začne ustanavljati oborožene patriotične bojne skupine.⁸¹ Konec leta 1944 so tudi nove organizacijske oblike

⁷⁷ Ibidem str. 5.

⁷⁸ ZS, 20. 5. 1944, št. 20, str. 2.

⁷⁹ ZS, 22. 7. 1944, št. 29, str. 3.

⁸⁰ ZS, 28. 4. 1945, št. 17, str. 5.

⁸¹ ZS, 30. 9. 1944, št. 39, str. 1.

avstrijskega odporiškega gibanja pokazale; kje se odvija protifašistični boj. V gorah se je ustanovil »Deželni komite osvobodilne fronte za Koroško in Štajersko«, sestavljen iz predstavnikov različnih političnih strank (krščanski socialisti, socialdemokrati; komunisti itd.). Ta je preko moskovskega radia Avstrija 1. januarja 1945 naslovil poziv na avstrijsko prebivalstvo. V prvi točki štiri točke obsegajočega besedila je bilo med drugim rečeno: »Avstrijska osvobodilna fronta se na vso moč trudi, da bi usmerila patriote avstrijskega ljudstva v boj proti hitlerjevi Nemčiji. Na Koroškem in Štajerskem so že bile ustanovljene manjše partizanske skupine, vendar si je osvobodilna fronta postavila za nalogo razviti oboroženi boj v vsej deželi.«⁸²

Tudi tik pred koncem vojne, aprila 1945, se položaj ni bistveno spremenil. Ko se je v začetku aprila 1945 avstrijska osvobodilna fronta spomeno, ki so jo poslali preko jugoslovanskega vrhovnega poveljstva Stalinu, Churchillu in Rooseveltu, predstavila zaveznikom, ni prosila pomoči za razvoj lastnega odporiškega gibanja, temveč za ustanovitev večjih avstrijskih enot v okvirih njihovih armad.⁸³ Avstrijska osvobodilna fronta se je torej dobro zavedala pomena zavezniškega pogoja za obnovo Avstrije, skupaj z emigracijo, o kateri govorimo, pa je tudi že dolgo vedela, da ji kljub naporom in resnemu namenu ni uspelo organizirati širšega oboroženega protinacističnega boja v Avstriji.

Roteči apeli prebivalstvu, naj zgrabi za puško, zagotavljanje zaveznikom, da bodo organizirali vseljensko protifašistično gibanje, posipanje s pepelom krievde za sodelovanje v vojni na strani Hitlerja in neprestano iskreno zahvaljevanje jugoslovanskim partizanom, kakor tudi propagandistično prisvajanje boja slovenskih koroških partizanov, kaže na latentno zaskrbljenost domoljubno mislečih Avstrijcev za usodo povojne Avstrije. Jasno jim je bilo, da bodo zaradi neizpolnjevanja pogoja moskovske deklaracije o bodočnosti Avstrije, še bolj avtoritativno kot bi sicer, odločali drugi.

Emigranti so v drugi polovici leta 1944 začeli tudi intenzivno razmišljati in širše pisati o bodočnosti Avstrije, še posebej o odnosih z novo Jugoslavijo. Ena najpogostejših stalnic pisanja o bodočnosti Avstrije je bilo nenehno zatrjevanje, da mora biti država v dobrih odnosih s sosedi. Ernst Fischer je iz Moskve zatrjeval, da pomeni za avstrijsko ljudstvo »bratsko, bojno, tovarišstvo z junaškimi Slovenci in z vsemi slovanskimi sosednimi narodi aktualno in zgodovinsko življenjsko vprašanje.«⁸⁴ Zavedel se je, da bi lahko Slovenci Avstrijcem ne zaupali in jim zaradi njihovega sodelovanja v vojni na strani Hitlerja in obnašanja kot »Herrennation« ne pomagali. Bil pa je tudi prepričan, da bodo sporna vprašanja iz preteklosti lahko rešljiva le v primeru, da bodo Avstrijci skupaj s Slovenci pregnali naciste.⁸⁵ Tudi FAM se je izrekla za prijateljske odnose z Jugoslavijo. Priznavala in pozdravljala je nesebično pomoč jugoslovanske armade pri razvoju avstrijskega odporiškega gibanja pri osvobajanju domovine. Prav za pomoč naj bi v bodočnosti pomenila trden temelj avstrijsko-jugoslovanskega prijateljstva, ki bo dolgotrajno le, če ga bosta obe strani pazljivo negovali.⁸⁶

Že omenjeni novoletni poziv »Deželnega komiteja osvobodilne fronte za Koroško in Štajersko« iz leta 1945 se v četrti točki priključuje politični usmeritvi moskovskih in londonskih emigrantov. Zapisali so: »Naše bojno tovarišstvo z jugoslovanskim ljudstvom je več kot simbol. To je izraz želje Avstrije, da hoče v prijateljstvu živeti s svojimi slovanskimi sosedi na severu, jugu in vzhodu.«⁸⁷

Ureditev mejnega = nacionalnega vprašanja z Jugoslavijo s potegnitvijo etničnih meja, ni bila nikoli omenjena. Nasprotno. Radio »Avstrija« je ob osvoboditvi Celovca 8. maja 1945 oddal naslednje sporočilo: »Trditve, da prihajajo jugoslovanske enote kot zavojevalci, so nesramna laž. Titove enote nimajo namena prilastiti si niti

⁸² ZS, 6. 1. 1945, št. 1, str. 1.

⁸³ ZS, 7. 4. 1945, št. 14, str. 1.

⁸⁴ ZS, 7. 10. 1944, št. 40, str. 3.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ ZS, 14. 10. 1944, št. 41, str. 5.

⁸⁷ ZS, 6. 1. 1945, št. 1, str. 2.

koraka/ozemlja.⁸⁸ Tudi manifest KPA, ki ga je izdala konferenca vodilnih članov te stranke februarja 1945, ne omenja neposredno ne Jugoslavije, ne boja naših partizanov in ne problematike koroških Slovencev.⁸⁹

Ob končnem grobem ocenjevanju prizadevanj avstrijske emigracije, izbrane v FAM, se pridružimo mnenju Toneta Fajfarja, ki je med vojno tudi prišel v stik z njo: »... Kolikor sem mogel dognati po vojni ta prizadevanja (po organiziranju antifašističnega odpora op. p.) niso doživela kaj prida odziva v domovini, prav tako kot naš avstrijski bataljon, ki je bil najbrž edina protihitlerjanska oborožena enota (! op. p.). Poskusi, da bi se protifašistični elementi v Avstriji med vojno organizirali, so imeli majhne uspehe in zlasti po tem, ko so Avstrijo zasedli zavezniki, niso prišli do političnega izraza. Konservativne strankarske sile so vnovič oživele in se med seboj povežale ter obnovile staro razmerje sil. Tisti, ki so aktivno delali proti nacizmu, so se izgubili v strankarskih prerivanjih ali pa našli zavetje v zelo maloštevilni avstrijski komunistični stranki. Tako tudi prizadevanja londonskih Avstrijcev, ki so se iskreno hoteli približevati novi Jugoslaviji, po vojni niso imela v avstrijskem javnem življenju opaznega odmeva.«⁹⁰

III.

Prva številka »Mitteilungen des Antifaschistischen Büros Österreichischer Kriegsgefangener« je izšla decembra 1943 kot šapirografiran list, ki so ga tiskali šele od maja leta 1945 dalje. List je zastopal domala identično politično linijo kot »Zeit-spiegel« in zato ne moremo govoriti o bistvenih razlikah. Na drugi strani pa velja podčrtati, da so »Mitteilungen« samo neke vrste informacijski list avstrijskih vojnih ujetnikov, ki so smeli pisati le tako, kot so jim narekovala sovjetske oblasti, kar pomeni, da niso imele nikakršnega posebnega, svojega stališča do avstrijskih problemov.

Tudi »Mitteilungen« od prve številke naprej spremljajo razvoj osvobodilnega gibanja v Avstriji, zlasti vpliv in pomoč jugoslovanskih partizanskih enot. Čeprav decembra 1944 dovolj podrobno pišejo o antinacističnem boju na južnem Koroškem in Štajerskem, ne da bi pri tem omenjali delež domačega slovenskega prebivalstva, so tudi »Mitteilungen« mnenja, da je »avstrijsko ljudstvo s svojo osvobodilno borbo še vedno ostalo za drugimi narodi.«⁹¹ Očitno je, da se »Mitteilungen« zavedajo ožemeljske ozkosti antinacističnega odpora, ki je omejen le na Koroško, Štajersko in delno na Tirolsko,⁹² ter da jim veliko pomeni ustanovitev prvega avstrijskega bataljona v sestavi jugoslovanske armade. Dan ustanovitve tega bataljona, 24. november 1944, so imenovali »slaven dan« (Ehrentag) v boju za svobodo in neodvisno Avstrijo.⁹³ Menili so celo, da pomeni ustanovitev avstrijskega bataljona »predujem zaupanja, ki nam ga ponujajo Jugoslovani pod vodstvom slavnega maršala Tita«. S tem nastaja v skupnem boju prijateljska zveza, ki je za bodočnost Avstrije izrazito dragocena.⁹⁴

Avstrijski vojni ujetniki so podprli novoletno poslanico »Deželnega komiteja osvobodilne fronte za Koroško in Štajersko« iz leta 1945,⁹⁵ v svoji zavzetosti pri podpiranju jugoslovanskega antinacističnega boja in povzdigovanju Slovanov nasploh ter Slovencev posebej pa niso bili imuni pred izrazitim pretrivanjem. Tako so za trjevali, da je bil na Koroškem, Štajerskem, v velikem delu Nižje Avstrije in Salzburške jezik prebivalstva do poznega srednjega veka slovenski ter da so še v 14. stoletju na Dunaju več govorili slovensko kot nemško.⁹⁶

⁸⁸ ZS, 12. 5. 1945, št. 19, str. 1.

⁸⁹ ZS, 3. 3. 1945, št. 9, str. 5 in 10. 3. 1945, št. 10, str. 4/5.

⁹⁰ Tone Fajfar, Odločitev, Založba Borec, Ljubljana 1981, II. izdaja, str. 545.

⁹¹ Mitteilungen des Antifaschistischen Büros österreichischer Kriegsgefangener (dalje: Mitteilungen), december 1944, št. 1, str. 6.

⁹² Ibidem str. 2.

⁹³ Mitteilungen, december 1944, št. 2, str. 1.

⁹⁴ Ibidem str. 3.

⁹⁵ Mitteilungen, januar 1945, št. 3, str. 1.

⁹⁶ Ibidem str. 16.

Enako kot FAM so tudi avstrijski vojni ujetniki v Sovjetski zvezi videli eno pomembnih komponent avstrijske povojne politike v prijateljstvu s sosednimi državami, zlasti slovanskimi in še posebej z Jugoslavijo. Tudi oni nikjer izrecno ne omenjajo poravnave osnovnega avstrijsko-jugoslovanskega spora — koroškega manjšinskega vprašanja. »Mitteilungen« maja 1945 še enkrat podčrtujejo pomembnost zadržanja, ki ga ima avstrijsko ljudstvo do jugoslovanske-slovenske osvobodilne armade, in med drugim zapišejo: »Za vsakega avstrijskega patriota je zato obveza, da s svojim zadržanjem buči prepričanje o rojstvu nove Avstrije, ki bo nastala v boju zoper hitlerizem; Avstrije, ki bo s svojimi sosedi živela v miru in prijateljstvu; Avstrije, ki ne bo več služila kot prednja straža antislovanske kombinacije.«⁹⁷

Zusammenfassung

DIE ÖSTERREICHISCHE EMIGRATION 1941—1945 UND DIE JUGOSLAWISCHE FRAGE

Dušan Nećak

Die Abhandlung spricht von der Tätigkeit demokratisch gesinnter Österreicher, die infolge ihrer politisch-ideologischen Orientierung die Heimat verlassen mußten. Im ersten Teil faßt der Autor die wichtigsten Feststellungen der österreichischen Geschichtsschreibung über die österreichische Emigration kurz zusammen. Er weist auf die Verbreitung dieser Emigration in vielen Staaten der Welt — in Frankreich, Großbritannien, den USA, der Sowjetunion, den Staaten Südamerikas hin und beschreibt deren Entwicklung in zwei Hauptzentren — in der Sowjetunion und Großbritannien. Im groben werden die österreichischen Emigranten nach 1938 in drei Gruppen unterteilt: die erste Gruppe wurde aus Mitarbeitern und Anhängern des Dollfuß-Schuschnigg-Regimes oder aus Personen, die auf irgendeine andere Weise mit diesem Regime verbunden waren, zusammengesetzt; die zweite Gruppe bestand aus österreichischen Sozialdemokraten, die schon nach den Februarkämpfen 1934 emigriert waren, und aus revolutionären Sozialisten, die nach dem Anschluß in die Emigration gegangen waren; die dritte Gruppe umfaßte Juden Emigranten, die aus Rassengründen die Heimat verlassen mußten. Diese letzte Gruppe wird in der Abhandlung nicht berücksichtigt, gesondert aber wird die Gruppe der prokommunistisch orientierten Emigration behandelt.

Im zweiten Teil zeigt der Autor auf Grund vom Zeitungs- und Archivmaterial das Verhältnis der prokommunistischen Emigrantengruppe in London — FAM Freie Österreichische Bewegung — Free Austrian Movement — zu der jugoslawischen Frage, zum Volksbefreiungskampf in Jugoslawien, der Widerstandsbewegung in Österreich und der Zukunft Österreich. Als Grundquelle dafür diente dem Autor das Blatt dieser Emigration, der »Zeitspiegel«, sowie das Dokumentationsarchiv der österreichischen Widerstandsbewegung in Wien.

Im dritten Teil werden dieselben Fragen erörtert wie im zweiten, nur diesmal am Beispiel der österreichischen Emigration in der Sowjetunion. Hier geht es vorwiegend um österreichische Kriegsgefangene, als Forschungsgrundlage aber diente deren Blatt »Mitteilungen des Antifaschistischen Büros österreichischer Kriegsgefangenen«.

Die beiden behandelten Organisationen hatten ein positives Verhältnis zu den o. a. Fragen, doch hatten ihre Bestrebungen nach einer Wiedererweckung der Widerstandsbewegung in der Heimat sowie ihr Bemühen darum, daß das den Slowenen durch den Nazismus zugefügte Unrecht wieder gut gemacht werden sollte, weder in der Zeit 1941—1945 noch später, nicht den gewünschten Erfolg.

⁹⁷ Mitteilungen, maj 1945, št. 7—8—9, str. 29.